

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter...

Jahr: 1743

Kollektion: Zoologica

Werk Id: PPN369546733

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PID=PPN369546733> | LOG_0227

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369546733>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

lenta pituita, uti & per ingestionem noxiorum piscium, cancrorum, & concharum. In Hitoe compertum est, hujus arboris radicem cum Pinanga masticatam, vel contritam, coctam, & propinatam salutare esse remedium iis, qui noxium piscem, utricularium dictum, comederint, uti & contra venenatos boietos, suffocantes tubas marinas, similesque maris cibos perniciosos.

In sinu Portugallico arbor invenitur plura gerens folia, ac binos diversos fructus ex uno eodemque ramo, quorum primi sunt filiquæ istæ memoratæ, alteræ sunt baccae rubræ, quarum quædam solitariae, aliæ geminae longis ex pedunculis dependent, externe rugosæ seu granulosa inftar Fragorum, interne nunc concavæ, nunc alba siccaque medulla repletæ.

In Rumphii *Appendice* hæc adduntur.

Hæc *Nuffanives* species non tantum minora gerit folia, sed ejus fructus sunt quoque breviores & latiores, binos nempe pollices longi, ultra unum lati: atque rotundus spurius fructus nunc ex simplici dependet petiolo, aliquando sessilis est in ramo, ex quo fructus dependent, ita ut *Quercus gallam* repræsentet, sed multo minor est.

Tabula Centesima Decima Septima

Ramum exhibet *Malaparîi*.

CAPUT TRIGESIM. TERTIUM.

Vidorici silvestris species quædam.

Libro primo capite 57. prima invenitur descripta *Vidorici silvestris* species, quæ domesticæ proximè adcedit, atque edulis est, quum vero in Amboinensibus silvis variæ hujus insuper aliæ mihi sese obtulerunt species, quæ silvestres penitus sunt, atque maxime ab utrisque antecedentibus differunt, has simul breviter hic describam, quantumque de iis ad meam pervenit notitiam, quum arbores sint, quæ non multum inquiruntur.

Vidoricum itaque silvestre secundum foliis cum primo maxime convenit, quæ superius sunt subrotunda, & obtuso apice donata, crassiuscula, firma, ultra quinque pollices longa, tres digitos lata, sex costis transversalibus ab utraque parte nervi medii donata.

Fructus cum *Manga fetida* convenit, estque oviformis, sed quodammodo irregularis, quatuor pollices longus, binos cum dimidio & tres latus seu crassus. Ejus cortex exterius est sordidus, ex cæruleo viridis & cinereus inftar corii, gummiq; albo & viscoso obductus. Caro interna est sicca, ex albo flavescens, odoris gravis, fere inftar Musæ, viscosaque, dividitur autem in quatuor, quinque, & sex cellulas, in quibus totidem locantur officula oblonga, ab utraque parte acuta & acuminata, ex nigro fusca & splendentia, tres digitos transversales longa, unum lata, inftar novæ lunæ excavata, ventris vero pars ulterior cinerea est, seu hepatici coloris, nec glabro cortice obducta. Quinta ac sexta cellula sæpe vacua est. Externe autem hæc officula inftar lapidis dura sunt, interne oblongum ac ficcum gerunt nucleum, substantiam Castanearum referentem, quæ in bina dividi potest segmenta, caro autem circumjecta ac viscosa, licet gravis odoris, acidula est & austera, unde inedulis. Arboris cortex est crassus, ex crassis brevibus & luteis fibris compositus, ac fragilis, lignum tigno non infervit.

Nomen. Vocari potest *Vidoricum silvestre secundum* & *Oviforme*. Malaice *Widorik Utan Pandjang*, quibusdam etiam dicitur *Gatsjo*.

Secunda hæc species varietatem habet, cujus fructus minores & rotundiores sunt, uti & ipsorum nuclei & officula, binos transversales digitos longi, vix minorem digitum crassi, unum quoque extremum semper magis acutum est altero, ac notabilem cinereum gerit ventrem, plerumque rectum, ejus nucleus in quatuor

schadelyke visschen, Crabben, en schulpen. Op Hitoe is 't geexperimenteert, dat de wortel dezès booms met Pinang gegeten, gewreven, gekookt, en gedronken, helpt die gene, die van de schadelyke visch Opblazer gegeten hebben, als mede tegens de fenynige Paadde-stoelen, worgende Zee-boortjes, en diergelyke schadelyke kost uit de zee.

In de Portugese Bay, staat een boom met wat meerder bladeren, dragende tweederley vruchten aan een en dezelfde tak, de eerste zyn de bovengenoemde bouwen, de andere zyn ronde besien, zommige enkeld, zommige dubbeld op lange steeltjes, buyten rug, of met korls, als Aard-besien, binnen zommige bol, zommige met een wit droog merg uytgevuld.

Dit werd 'er in het Byvoegzel van Rumphius bygedaan.

Deze zoorte van Nuffanive heeft niet alleen kleender bladeren, maar de vruchten ook zyn korter en breeder, te weten twee duymen lang, en ruym een breed, en de ronde byvrucht bangt zomtyds aan een enkelden steel, zomtyds dan zit ze dicht tegens dezelfde, daar de vruchten aan hangen, zo datze een Gal-appel verbeelden, dog veel kleender.

De hondert en zeventiende Plaat

Vertoont een Tak van de *Malaparie-boom*.

XXXIII. HOOFDSTUK.

Enige zoorten van wilde Widorik.

In 't eerste Boek, Kapittel 57. staat beschreven de eerste zoorte van wilde Widorik, die met de tamme naaft overeen komt, en ook eetbaar is. Dewyl nu in de Amboinsche bosschen nog verscheide andere zoorten gevonden werden, die gansch wild zyn, en merkelyk van de beyde voorgaande verschillen, zullen wy dezelve hier na malkander kortelyk beschryven, zo veel ons daar van bekend is, om dat 't dog bomen zyn, daar men weinig werks van maakt.

De tweede wilde Widorik komt aan bladeren met de eerste meest overeen, voren rondachtig, met een stompe spits, dikachtig, styf, ruym vyf duymen lang, drie vingers breed, met zes dwers-ribben aan wederzyden van de middel-zenuwe. De ryskens zyn rank, en neerwaarts hangende door de sware vruchten.

De vrucht gelykt wat na een stinker (*Manga foetida*) eyvormig, dog wat irregulier, vier duymen lang, 2½ en 3. dik. De buytenste schorsje is vuyl, uit den blauw-groenen en grauwwen gemengd, als leer, en met een wit kleverig gom besmeert. Het binnenste vleesch is droog, wit-geel, geyl van reuk, schier als Piesang, en kleverig, binnen is ze verdeeld in 4. 5. en 6. Celletjes, daar in leggen zo veele lange steenen, aan beyde eynden scherp en spits, swart-bruyn en glimmend, lang drie dwers-vingers, en een breed, geformeert als een nieuwe Maan, doch de buytzyde is recht-graauw of leververwig, en met die gladde schaal niet bedekt. Het vyfde en zesde Celletje is ook gemeenlyk ledig: buyten zynze steen-hard, binnen hebbenze een langwerpige drooge beest, van substantie als Kastanjen, die zig in twee laat deelen, het omleggende droge en slymerige vleesch, boexwel geyl van reuk, is egter suurachtig en wrang van smaak, dierhalven niet eetbaar. De schorsje des booms is dik, grofdradig, van korte, dikke, en geele aderen gemaakt, en breeksaam, het hout deugt tot geen timmerwerk.

Naam. Men mag 't noemen *Vidoricum silvestre secundum* & *oviforme*. Op Maleys *Widorik Utan Pandjang*, zommige noemen 't ook *Gatsjo*.

Deze tweede zoorte heeft nog een veranderinge, bestaande meest daar in, dat de vruchten wat kleender en ronder zyn, als mede de korls of steenen in de vruchten, twee dwers-vingers lang, en qualyk een pink dik, het eene eynd is ook altyd scherper dan 't andere, met een merkelyken grauwwen buyk, meest regt, de binnenste kan men in vier

tuor segmenta foliacea dividi potest, substantiæ & saporis Castaneorum, sed magis amaricat; contra nuclei binarum priorum specierum in bina tantum segmenta dividi possunt, si confringantur, viscosi sunt cum ingrata amaritie.

Vidoricum silvestre tertium folia gerit minora illis primæ speciei libr. 1. cap. 57. descriptæ, ejusdem cæterum formæ ac situs. Ejus fructus est rotundus, paulo major *Limone Nipis*, externe glaber & glaucus, intus carne repletus crassa & fungosa: Huic insident bina lapidea officula, inferioribus partibus sibi adpositis, formam præbentia binarum semi-lunarum completarum, ultra pollicem crassa, minorem digitum lata, fusca, nigra, & rava, glabra, & splendentia, ab utraque itidem parte acuminata, angulus autem petiolo obpositus semper acutissimus est, inferior ipforum pars pallide quoque cinerea est & rugosa. Sub crasso ac lapideo putamine nucleus reconditur planus & oblongus, ficcus, & insipidus, seu parum amaricans cum acore quodam. Fructus ex rotundo sunt aliquando compressi ad illud latus, in quo nulla reperiuntur officula, quidam fructus unicum aliquando tantum gerunt officulum oblongum vel pyriforme, ac firmissime petiolo adherent. Fructus autem iste, qui unicum modo gerit officulum, externe fulcis quibusdam est notatus instar majorum *Myrobalanorum*. Una parte officulum pauca obductum est carne, altera autem pars carne penitus repleta est. Semi-maturorum fructuum color est glaucus, si vero externa farina detergatur, virides penitus sunt, ac demum ex flavo virentes instar Pomorum, tumque dulcem quodammodo gerunt saporem. Fructus bina gerentes officula in medio inter ista fissuram habent cavam. Fructus caro odorem quodammodo Muscæ spirat, ab Amboinensibus vero non editur, sed tantum a vespertilionibus. Fructus hi Septembri maturescunt, arboresque in Hitoes montibus crescunt, ubi juxta magnam regionis istius viam obcurrunt: recens harum arborum lignum est succosum & grave, sed facile exsiccatur, & ad ædium exstructionem aliquando adhibetur.

Vidoricum silvestre quartum similem gerit fructum, cujus officula eandem habent magnitudinem, unum vero ipforum latus est angustum, atque venter usque ad alterum apicem est crassus, subrotundus, formam citharæ exhibens, multo pallidioris coloris quam præcedens, gilvus nempe seu hepaticus est hic fructus, ejusque venter multo pallidior, qui parum etiam protuberat & rotundus est, quum binarum priorum specierum rectus sit, intus nucleus rotundus sonitum edit, ejusdem cum prioribus substantiæ. Hi nuclei elegantissimi sunt, ac digni, ut adserventur, ipforum vero usus nondum innotuit: In Amboina rara est hæc arbor, in Leytimora hinc inde una alterave, copiosior est in insulis Xulafensibus.

Macassarenium Nani, in *Auctuario* memorata, diu mihi habita fuit congenera huic quartæ silvestris *Vidorici* speciei ob officulorum similitudinem quandam, quæ in fructibus reperitur. Ulteriore autem examine comperi diversas esse arbores, exoticam illam in Amboina *Nani* omisi, inque *Auctuarium* transtuli.

Vidoricum silvestre quintum satis magna gerit folia, illis *Tsjampadabæ* quodammodo similia, sed majora, glabriora, novem, decem, & undecim pollices longa, quatuor & quinque lata, obliquis costis pertexta, binaque sibi in ramis sunt obposita. Fructus solitarius dependet ex foliorum alis forma *Limonis Nipis*, vel paulo minor, ac supra umbilicatus, externe glaber, pallide virens seu grysius, maturi vero rubescunt, hisque semper lentus adhæret liquor, qui in album tandem gummi exsiccatur, quique facile exsudat, si caro fructus comprimitur, quæ lenta est & viscosa, instar omnium *Vidorici* fructuum, in maturis autem dulcescit, sapore & odore cum *Manga foetida* conveniens, intus quinæ cameræ seu cellulæ adparent, in quibus totidem officula ventribus sibi sunt obposita, una autem alterave cellula plerumque vacua est. Horum nuclei minores sunt illis præcedentium, magnitudine oblongæ fabæ, seu feminum Anonæ, formam tamen crescentis lunæ servantes, excepto quod rectiores sint, & ad hilum parum dehiscant, unus quoque ipforum apex rotundior est altero, suntque porro durissimi, glabri, splendentes, ex nigro fusci.

Sub

vier stukken als blaadjes deelen, van substantie en smaak als Kastanje, doch wat bitterachtig, daar en tegen de korts van de twee voorgaande wilde zoorte, laten zig maar in twee deelen, als men daar op duwt, en zyn kleverig, met een onadngename bitterbeyd.

De derde wilde *Widorik* heeft bladeren kleender dan die van de eerste zoorte, lib. 1. cap. 57. beschreeven, anders van dezelfde fatsoen en situatie. De vrucht is rond, ruym zo groot als een *Lemon Nipis*, van buyten even en spaans-groen, van binnen met een dik en voos vleesch, daar in staan twee steen-barde korts, met de buyken tegens malkander, in de gedaante van twee gevulde halve Manen, ruym een duym dik, en een kleene vinger breed, bruyn, swart, en *Wolfs-verwig*, glad, en glimmende, aan beyde de eynden mede spits, dog den boek na den steel toe is altyd de scherpsste, de buyk is mede smal, graauw, en rimpelig. Onder de dikke en steen-barde schaal leyd een platte langwerpige beest, droog, en onsmakelyk, of een weinig bitter, met eenige scherpsigbeyd. De vruchten zyn uyt den ronde, zomtyds wat gedrukt aan die zyde, daar geen korts staan, zommige vruchten hebben ook maar eenen steen, die dan wat langwerpig of peere-vormig zyn, en hangen zeer vast aan haare steel; welke vrucht maar een korts heeft, is van buyten met zommige voorns geteykent, gelyk de groote *Mirobalane*. Aan de eene zyde leyd de korts met weinig vleesch bedekt, maar de andere helft bestaat uyt enkeld vleesch. De coleur van de half-rype is spaans-groen, maar als men 't buytenste stof of meel afwryft, zynze regt groen, en ten laatsten appel-groen, en als dan wat zoet van smaak. De vruchten van twee korts, hebben in de midden tusschen de korts een holle scheur. Het vleesch van de vrucht riekt eenigzints na *Pisang* of *Musa*, doch by de *Amboinezen* wert het niet gegeten, maar wel van de *Vleer-muyzen*. De vruchten werden ryp in September, en de bomen wasssen mede in 't gebergte op *Hitoë*, daar men ze langs de groote landweg vind: het versche hout is sappig en swaar, dog droogt ligt op, en wert tot den huisbouw zomtyds gebruykt.

De vierde wilde *Widorik* heeft een diergelyke vrucht, wiens korts ook zyn van dezelfde grootte, dog de eene boek is smal, en voort den buyk tot aan de andere spits dik, rondagtig, de gedaante van een luyte uytmakende, veel ligter van coleur dan de vorige, te weten vaal of lever-verwig, en den buyk nog ligter, die ook wat uytsteekt, en rond is, daar de twee voorgaande regt zyn, binnen boord men een rondachtig kortse rammelen, van dezelve substantie als de vorige. Het zyn zeer mooye korts, en waardig om te bewaren, al is 't gebruyk nog onbekend. In *Amboina* vind men ze weinig, op *Leytimor* hier en daar een boom, meerder in de *Xulaze Eylanden*.

Het *Nani* der *Macassaren*, waar van in 't *Auctuarium* gewag gemaakt werdt, heb ik lang voor een mede-zoorte van deze vierde wilde *Widorik* gebouden, wegens eenige gelykenisse der stenen, die men in de vruchten vind. Doch by nader onderzoek bemerkende, dat 't verscheide bomen zyn, heb ik dat vreemde *Nani*, hier in *Amboina* uytlands zynde, willen uytlaten, en tot in myn voornoemt *Auctuarium* sparen.

De vyfde wilde *Widorik* heeft redelyke groote bladeren, die van *Tsjampadaha* eenigzints gelyk, dog groeter, gladder, 9. 10. en 11. duymen lang, 4. en 5. breed, met eenige schuynze ribben, en staan twee en twee tegen malkander aan de takken. De vrucht hangt enkeld uyt den schoot der bladeren, in de gedaante van *Lemon Nipis*, of wel zo kleen, met een naveltje voor aan, buyten effen, bleek-groen, of grys, maar de rype trekken na den rooden, daar aan kleeft altyd een taaye vogtigheid, die eindelyk in een witte gom opdroogt, en die ook ligt uyt-sweet, als men in 't vleesch drukt. Het vleesch is taay, kleverig, gelyk in alle *Widorik*, in de regt-rype zoetagtig, van reuk en smaak na de *Manga foetida* trekken-de, binnen ziet men 5. kanten of Cellen, en daar in zo veel korts, met de buyken tegen malkander staande, doch gemeenlyk een of twee Cellen zyn leeg. De korts zyn kleender als alle de voorgaande, in de grootte van een langwerpige boone, of zaden van *Anona*, doch nog al de gedaante van de wassende *Maan* behoudende, behalven dat ze regter zyn, met een kleene opening aan den buyk, en de eene spitze is ook ronder dan de andere, voorts zeer bard, glad, glimmende, en swart-bruyn.

In

Sub finem mensium Orientalium fructus maturi observantur, quos Amboinenfes spernunt, in Celebe autem hi a Bougensibus populis, uti & a Baleysibus comeduntur, qui maturi sponte decidunt, Boegensium porro ridicula humanitas dicitur in confectione horum fructuum non retrorsum arborem esse adspiciendam, tumque fructus molliores & delicatiores erunt, meo autem iudicio fructuum maturitas saporem hisce addit, ut edules sint, ac praesertim si muria condirentur, vel alio praepararentur modo, odor enim ipsorum adlicit, ad maturam adcedens *Mangam fatidam*, caro vero ipsorum est lenta, ac pastacea, si manducetur.

Hæ arbores quam crassissimæ & altissimæ excresecunt, ita ut conscendi nequeant, nisi palus ipsarum truncis adligetur, variis funibus adpensis, quibus pedes subfulciuntur, qui vulgaris est mos apud cunctos Indiæ incolas ad quasvis altas & crassas arbores adscendendas, quas complecti nequeunt.

Vidoricum silvestre sextum minima gerit folia, fructus, & semina. Folia quam maxime illa Caryophyllorum referunt, non autem ita ordinata sunt, nec in ramis cruciata, quinque pollices longa, binos digitos lata. Fructus copiosi ramis insident, sed vagi & solitarii suo ex petiolo, quales in parvifolia *Varinga* observantur, magnitudine globorum sclopeti, externe grisei, sique conterantur, instar pomi virescunt, plerumque sphaerici & glabri, aliquando obscuris fulcis notati juxta nucleorum numerum, qui intus locantur & plerumque sunt bini, terni, quaterni, & quini, qui hilis sibi adcumbunt ejusdem coloris ac formæ cum proxime antecedente, vel paulo magis nigrescunt, sed omnium minimi sunt, haud enim majores sunt Pomi feminibus, caro eandem habet substantiam viscosam, ac sapore convenit cum illo quintæ speciei. Ejus lignum durius videtur esse illo præcedentis, quantum autem novi, nullius usus.

Nomen. Omnes hæ species ad *Vidoricum silvestre* pertinent, quod Malaice *Widorik Utan* vocatur, quarum prima & secunda hoc in capite descripta cognominantur *Pandjang*, h. e. *Vidoricum silvestre oblongum*, omnes vero subsequentes species *Kitsjil* seu parvæ. Amboinensibus dicitur *Labutta* seu *Labuttan*, in Leytimora *Anaban*, h. e. *Sjampadahæ* folium ob foliorum formam. Quinta & sexta species peculiariter Baleysibus dicitur *Njalatta*, h. e. viscosa, & Boegensibus *Bolematta*.

In Amboina raro hæ arbores ad tigna adhibentur, quum recens ipsarum lignum sit succosum & grave, ac lente exsiccetur, si autem penitus sit siccum & leve, superioribus ædium partibus infervit.

Tabula Centesima Decima Octava

Ramum exhibet *Vidrici silvestris quarti*, cum ejus fructu & officulo separato.

In 't eynde van de Ooster-Mousson heeft men de rype vruchten; de Amboinezen veragten deze vruchten, doch op Celebes werdenze door de Bougise Volkeren, als mede by de Baleyers gegeten als ze van zelfs afvallen, lerende daar en boven de Boegische belagcbelykheid, dat men in 't oprapen der vruchten niet agterwaarts na den boom moet zien, zo zullen de vruchten murwer en smakelyker werden; myns oordeels brengt de smaak aan de rype vruchten mede, dat ze tot het eten bequaam konnen gemaakt werden, als men ze inpekeld, of anders toebereyde, want den reuk is aanlokkelijk, na een rype Manga foetida trekkende, maar 't vleesch is taay, en deegachtig in 't knouwen.

Het werden dikke en regte bomen, die men niet beklommen kan, of men moet een andere spar tegens den stam aanbinden, met verscheide touwen, daar men de voeten op zetten mag, 't welk een ordinarie manier is by alle Inlanders, om allerhande bogen en dikke bomen te beklommen, die zy niet omvatten konnen.

De zesde wilde Widorik heeft de alderkleenste bladeren, vruchten, en zaden. De bladeren gelyken zeer na de Nagel-bladeren, doch staan zo ordentelyk niet in 't kruys om de takken, vyf duymen lang, twee vingers breed; De vruchten staan veele langs de takken, dog ydel, enkeld op een steeltje, gelyk men aan de kleene *Waringe* ziet, in de grootte van roer-kogels, van buyten mede grys, en als men ze wryft, appel-groen, meest regt-rond, en effen, of met donkere voorens geteykent, na 't getal der korls, die binnen in zyn, binnen in ziet men 2. 3. 4. en 5. korls, met de buyten tegens malkander staan, van dezelfde couleur en fatzoen als de naast voorgaande, of wel zo swart, maar de kleenste onder allen, want zy zyn niet grooter als de zaden van een appel, 't vleesch is van de zelve substantie, slymerig, en smaakt als die van de vyfde zoorte. Het hout schynt wat harder te zyn dan 't voorgaande, dog zo veel my bekend is van geen gebruik.

Naam. Alle de zoorten zyn een *Vidoricum silvestre*. In 't Maleys *Widorik Utan*, waar van de eerste en tweede in dit Kapittel beschreven, bygenaamt werden *Pandjang*, dat is langwerpige wilde Widorik, alle de volgende zoorten *Kitsjil*, of kleene wilde Widorik. By de Amboinezen *Labutta* of *Labuttan*. Op *Leytimor* *Anaban*, dat is *Tjampadaas*-blad, na de gelykenisse der bladeren. De vyfde en zesde zoorte biet in 't byzonder by de Baleiers *Njalatta*, dat is klevrig, en by de Boegische *Bolematta*.

Zy werden in Amboina weinig gebruikt tot timmeren, om dat het versche hout zeer zappig en swaar is, en langzaam opdroogt, als het evenwel ter degen uyt droogt, en ligt is, zo werd het tot bovenwerk aan buyzen genomen.

De hondert en achtiende Plaat

Vertoont een Tak van de vierde zoort van de wilde Widorik-Boom, met zyn vrucht en steen afzonderlyk.

